

Олена А. Зінченко, Дмитро С. Зінченко
**УДОСКОНАЛЕННЯ СУЧАСНИХ ПІДХОДІВ ДО ГЕНЕЗИСУ
ТА ІСТОРИЧНОГО РОЗВИТКУ КАТЕГОРІЇ «ПРИБУТОК»**

У статті наведено систематизацію та критичний огляд економічних досліджень щодо генезису категорії «прибуток». Визначено домінування поглядів сучасного «економікс» на природу походження прибутку. Окреслено шляхи удосконалення підходів до оцінювання прибутку з огляду на його якість.

Ключові слова: прибуток; фінансові результати діяльності підприємства; джерела прибутку; якість прибутку.

Літ. 23.

Елена А. Зинченко, Дмитрий С. Зинченко
**УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ СОВРЕМЕННЫХ ПОДХОДОВ
К ГЕНЕЗИСУ И ИСТОРИЧЕСКОМУ РАЗВИТИЮ
КАТЕГОРИИ «ПРИБЫЛЬ»**

В статье представлена систематизация и критический обзор экономических исследований генезиса категории «прибыль». Продемонстрировано доминирование современного течения «экономикс» в рассмотрении природы происхождения прибыли. Описаны пути усовершенствования подходов к оценке прибыли с учётом её качества.

Ключевые слова: прибыль; финансовые результаты деятельности предприятий; источники прибыли; качество прибыли.

Olena A. Zinchenko¹, Dmytro S. Zinchenko²
**IMPROVEMENT OF CONTEMPORARY APPROACHES TO GENESIS
AND HISTORIC DEVELOPMENT OF THE CATEGORY "PROFIT"**

The article presents a systematization and a critical overview of economic studies on the genesis of the category "profit". The dominance of the popular now "economics" approach in revealing the nature and genesis of profit is demonstrated. The ways to improve the approaches to estimation of profit subject to its quality are described.

Keywords: profit; enterprise financial performance; sources of profit; profit quality.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку економіки, коли на перший план виходять питання, пов'язані з задоволенням вимог власників підприємств щодо збільшення прибутку та досягнення підприємствами стійкого, стабільного та конкурентоспроможного розвитку, вимагає перегляду концептуальних підходів як до визначення генезису та сутності прибутку, так і до основних вимог до його вимірювання.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Сутність та джерела походження прибутку в економічній літературі розглядаються ще з давніх часів. Огляд підходів економістів до визначення теоретичної сутності прибутку є вельми поширеною темою досліджень. Однак генезис категорії «прибуток», етапи її становлення, без акцентів на відповідності вимогам певних політичних та соціальних епох, висвітлені недостатньо глибоко.

Мета дослідження полягає в проведенні аналізу поглядів економістів на генезис прибутку та удосконаленні сучасних підходів до цього визначення з

¹ Kryvyi Rih National University, Ukraine.

² Dnipropetrovsk Branch of Economics of the Junior Academy of Sciences of Ukraine.

огляду на перенос акцентів у сучасних економічних тенденціях на досягнення «загальної якості», у тому числі якості прибутку.

Основні результати дослідження. Ще з часів У. Петті [13; 14] та А. Сміта [18] визначенню природи прибутку приділялась значна увага. В економічній літературі питання сутності, функцій та джерел формування прибутку розглянуті дуже широко [1–23].

Почнемо детальне висвітлення сутності прибутку з розгляду поглядів меркантилістів. Слід відзначити, що вони не мали відокремленої теорії прибутку, а просто виводили її з обміну як різницю між продажною та покупною вартостями товару.

У XVIII ст. з'явилися 3 концепції походження прибутку: як відображення продуктивності капіталу, як продукт чужої праці, або як відображення продуктивності лише сільськогосподарської праці.

Згідно з положеннями класичної політичної економії багатство створюється у сфері матеріального виробництва, а основою його створення є праця найманих працівників. Започаткував цю ідею фізіократ У. Петті [13; 14], який вбачав джерело багатства в праці, а не в грошах. Ще за сто років до появи праці А. Сміта «Дослідження про природу і причини багатства народів» [18] У. Петті стверджував, що в основі багатства лежать праця і земля [14].

Але більш ґрунтовно дане питання розглянуто в працях Д. Рікардо [15] і А. Сміта [18], які досліджували виробництво, обіг, суть товарно-грошових відносин, походження прибутку тощо. Так, А. Сміт у роботі «Дослідження про природу і причини багатства народів» [18] пише, що прибуток – це продукт праці, який привласнено капіталістом, що вартість розкладається на дві частини: на заробітну плату і на оплату прибутку підприємця на авансований капітал [18, 46]. А. Сміт обґрунтовує концепцію трудової теорії вартості наступним чином: «праця є єдиним загальним, єдино точним вимірюванням вартості» [18]. Крім того, за твердженням А. Сміта, перевищення вартості, що створена працею робітників, над працею, що оплачена, є загальною категорією, складовими якої є прибуток та земельна рента. А. Сміт не вважав джерелом багатства зовнішню торгівлю, як меркантилісти, або сільське господарство, як фізіократи. Основою створення багатства він вважав сукупну працю всіх сфер виробництва, що використовується на особисте та виробниче споживання (яку він назвав «річною працею нації»), а витоками зростання багатства – розподіл праці [18].

На відміну від А. Сміта [18], Д. Рікардо у своїй праці «Початок політичної економії та оподаткування» [15] відзначає, що збільшення вартості не є збільшенням багатства, вартість не є матеріальним багатством – вона «залежить не від достатку, а від важкості чи легкості виробництва» [15]. В основі збільшення багатства, відмічає він, лежить зростання продуктивності праці, зменшення витрат на виробництво одиниці товару. Розміри багатства залежать від наявності предметів першої необхідності та розкоші, що знаходяться у розпорядженні людей.

Вчення А. Сміта [18] та Д. Рікардо [15] були систематизовані та розвинуті їх послідовниками, такими, як Дж.С. Мілль, який в основу походження прибутку поклав положення, що «праця виробляє більше, ніж потрібно для утримання робітників, що її виконали» [10, 143].

І сьогодні більшість положень, що наведені в проаналізованих нами працях Дж.С. Мілля [10], Д. Рікардо [15], А. Сміта [18], є гідними уваги, тому що класики зробили вдалу спробу системно відобразити економічні явища з урахуванням їх взаємозв'язків, представити своє бачення походження прибутку.

На основі поглядів Д. Рікардо [15] та А. Сміта [18] було розроблено концепцію продуктивності капіталу, згідно з якою прибуток є результатом заміни праці робітників капіталом, при чому капітал виконує таку роботу, що не може бути виконана працею людини.

Послідовником концепції продуктивності капіталу став Ж.-Б. Сей. Він є засновником теорії трьох чинників виробництва (праці, капіталу та землі). Відповідно до цієї теорії, капітал лише за умови поєднання з силами природи та людини може стати виробничим фактором і, як наслідок, сприяти утворенню прибутку [21].

Близькою за змістом до теорії трьох факторів виробництва є його ж теорія стриманості. Факторами у ній виступають праця, природа та стриманість. Крім того, бережливість визнається як необхідна умова накопичення капіталу, а прибуток виступає у якості винагороди за стриманість [21].

З точки зору таких економістів, як С. Бем-Баверк [3], Л. Вальрас [4], Дж.Б. Кларк [6], що є представниками неокласичного напрямку, в основі визначення сутності прибутку лежать вплив виробничого капіталу, плати за підприємництво та ризики. З їх точки зору, прибуток є доходом підприємця, що складається з відсотків на власний капітал. Він є винагородою за ризик та невизначеність, платою за підприємницьку діяльність [3; 4; 6].

Так, американський економіст Дж.Б. Кларк заснував учення про граничну продуктивність праці і капіталу, що базувалось на теорії граничної корисності. Він визначав прибуток як результат підприємницької функції власника капіталу. Такий результат, з його точки зору, створюється за умови, якщо підприємець є новатором, що впроваджує удосконалення виробництва [6].

В середині XIX ст. сформувався марксистське бачення походження прибутку, що базувалося на використанні методу матеріалістичної діалектики.

Засновник цього напрямку, німецький економіст К. Маркс стверджував, що прибуток при капіталізмі є перетвореною формою додаткової вартості. Тобто прибуток – це перевищення виручки над витратами капіталу, що безкоштовно привласнюється власниками засобів виробництва. Він розглядав процес розподілу додаткової вартості, її перетворених форм між отримувачами прибутку, відсотку, торгового прибутку та земельної ренти. К. Маркс вивчав механізм перетворення вартості товару в ціну виробництва і відзначав, що у капіталістичному суспільстві рівновеликі капітали приносять рівновеликі прибутки, а формування ціни здійснюється відповідно до капітальних витрат та середнього прибутку, а також визначав відсутність прибутку в умовах соціалістичної системи [7; 8].

Отже, за К. Марксом, прибуток – це перетворена форма додаткової вартості, що й відрізняє чистий дохід від доходу валового, тому що останній включає в себе заробітну плату, перший же її не включає [7; 8].

Багато економістів достатньо критично відносяться до теорії прибутку К. Маркса [7; 8]. Найбільше суспільне визнання у свій час отримали наступні

концепції. Змістовним доробком в цьому напрямку є теорія прибутку Й. Шумпетера [23]. В роботі «Теорія економічного розвитку» він надав розгорнуте обґрунтування походженню підприємницького прибутку, що, на його думку, є залишком надвитрат виробництва або, з точки зору підприємця, різницею між виручкою та витратами. Й. Шумпетер пов'язує утворення прибутку з діяльністю підприємця, який застосовує та впроваджує нові, перспективні чинники виробництва. Згідно з його поглядами, прибуток не можна ототожнювати з оплатою праці підприємця. Прибуток підприємця і заробітна плата робітника, за Й. Шумпетером, схожі лише у тому, що вони є відображенням «цінності підприємницького вкладу». На думку Й. Шумпетера, підприємцем є не той, хто винаходить або виробляє за допомогою нових засобів виробництва, або є власником капіталу, а той, хто використовуючи методи, що існують, по-іншому, більш ефективно впроваджує їх комбінації [23]. Саме це і є основою виникнення підприємницького прибутку, що є різницею між цінами, які існують, та витратами виробництва, що знижуються у результаті вищенаведених новацій.

Саме Й. Шумпетер запропонував загальновідому формулу «Без розвитку немає підприємницького прибутку, а без останнього не буває розвитку» [23, 304]. Відомий економіст вважав підприємницький талант та підприємницьку діяльність основою економічного прогресу та розвитку виробництва, а отримання прибутку – стимулом до підприємництва, показником та умовою економічного розвитку.

З нашої точки зору, саме таке трактування генезису прибутку є найбільш актуальним з огляду на інноваційність та зростання якості діяльності підприємств в сучасних економічних умовах.

Відрізняється від шумпетерівської концепція прибутку, сформульована економістом Ф. Найтом у роботі «Ризик, невизначеність та прибуток». Він також пов'язує походження прибутку з підприємницькою діяльністю, але аналізує її з точки зору факторного ризику. Він вважає, що господарський ризик, який не можна виміряти заздалегідь та передати страхувальнику, є повною невизначеністю, його несення є функцією підприємця і винагорода за цей ризик лежить в основі створення прибутку. Найт розглядав діяльність підприємств лише в ідеальних конкурентних умовах. За Ф. Найтом, різниця у видах конкуренції викликана невизначеністю у їх діяльності. Найт вважає, що невизначеність і прибуток є нерозривно пов'язаними поняттями [12].

Е. Чемберлін в роботі «Теорія монополістичної конкуренції» надав наступне теоретичне обґрунтування формуванню прибутку в умовах монополістичної конкуренції. «При визначенні економічної рівноваги, – відмічав він, – в умовах монополії, конкуренції або в умовах їх співіснування потрібно мати на увазі, що кожний індивідуум намагається досягти максимального економічного прибутку» [22, 55].

Потрібно відмітити погляди багатьох західних економістів [5; 9] на сутність вартості, ціни та прибутку, що базуються на маржиналістській теорії, в основі якої лежить визначення граничних величин.

Американський економіст П. Самуельсон відзначає, що у країнах з розвинутою ринковою економікою прибуток вже давно не пов'язують з витратами

лише живої праці, він є винагородою за підприємництво та введення інновацій [17].

З точки зору французького економіста А. Бабо походження прибутку визначається за трьома джерелами: в результаті підприємництва, сприятливих обставин або суспільного визнання [2, 40–41].

Категорія прибутку є надзвичайно актуальною і для сучасних вчених-економістів, зокрема вітчизняних. Так, економічна природа прибутку достатньо глибоко досліджується в роботах [16; 19; 20]. В них автори розглядають як теоретичні, так і прикладні аспекти прояву прибутку. Однак, при цьому не достатньо повно (за акцентами і висновками) розкривається такий важливий аспект теорії прибутку, як економічна природа саме походження прибутку.

Щодо дискусії про джерела прибутку, яка триває вже декілька століть, слід відзначити, що під впливом науково-технічного прогресу втрачається значимість теорії трудової вартості, згідно з якою у прибутку є лише одне джерело – неоплачена праця. Так, на підтвердження цієї думки, висловленої ще А. Бабо [2], сучасний економіст Л.І. Абалкін відмічав, що «трудова теорія вартості втрачає свою абсолютну значимість та переходить до розряду «окремого випадку» [1].

Разом з тим, і досі у деяких сучасних вітчизняних та зарубіжних економічних дослідженнях прибуток та інші вартісні категорії розглядаються з позицій теорії трудової вартості. Так, відзначається, що «згідно з економічним змістом, прибуток є грошовим виразом частини вартості прибавочного продукту» [11].

Підсумовуючи стан справ в галузі визначення теоретичних підходів до походження прибутку, можна констатувати, що позиція представників сучасної течії «економікс» на даний час є домінуючою в світовій економічній науці, вона має достатньо вагомні аргументи для обґрунтування даного аспекту теорії прибутку.

Саме таке твердження економістів про прибуток як результат підприємницької діяльності, як сплату за ризик, відповідальність, таланти, здібності, інтелектуальний капітал в умовах ринкової економіки є базовим. Пояснюється це переносом акцентів у визначенні мети діяльності підприємств на досягнення системної мети, а саме – на задоволення інтересів власників у зростанні власних доходів та у збільшенні ринкової вартості підприємства.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Аналіз підходів економістів до джерел визначення прибутку показав, що актуальність питання генезису прибутку, його ролі та визначення є беззаперечною, і такою, що вимагає безперервного удосконалення та доопрацювання, як з теоретико-методологічних, так і з методико-прикладних позицій. Саме з огляду на такі вимоги часу слід відзначити необхідність детальнішого висвітлення в економічних дослідженнях питань, пов'язаних з якістю прибутку. Вирішення цього завдання дозволить сформувати систему управління фінансовими результатами підприємства, спрямовану на зростання їх якісної складової.

1. *Абалкин Л.И.* Экономическая теория на пути к новой парадигме // Вопросы экономики.– 1993.– №1. – С. 13–16.

2. *Бабо А.* Прибыль / Пер. с фр. – М.: Прогресс, 1993. – 176 с.

3. *Бем-Баверк Е.* Основы теории ценности хозяйственных благ. — СПб.: Изд-во О.Н. Поповой, 2005. — 217 с.
4. *Вальрас Л.* Элементы чистой политической экономии. — М.: Изограф, 2000. — 448 с.
5. *Визер Ф.* Теория общественного хозяйства // Австрийская школа в политической экономии / К. Менгер, Е. Бём-Баверк, Ф. Визер; Пер. с нем.; предисл., коммент., сост. В.С. Автономова. — М.: Экономика, 1992. — С. 7–56.
6. *Кларк Дж.Б.* Распределение богатства / Пер. с англ. — М.: Экономика, 1992. — 192 с.
7. *Маркс К.* Капитал. Критика политической экономии / Под ред. Ф. Энгельса. — М.: Политиздат, 1969. — Т. II. Процесс обращения капитала. — 648 с.
8. *Маркс К.* Капитал. Критика политической экономии / Предисл. Ф. Энгельса; Пер. И.И. Скворцова-Степанова. — М.: Политиздат, 1969. — Т. I. Процесс производства капитала. — 907 с.
9. *Менгер К.* Основание политической экономии // Австрийская школа в политической экономии / К. Менгер, Е. Бём-Баверк, Ф. Визер; Пер. с нем.; Предисл., коммент., сост. В.С. Автономова. — М.: Экономика, 1992. — С. 100–128.
10. *Милль Дж.С.* Основы политической экономии. — М.: Прогресс, 1980. — 1422 с.
11. *Моляков Д.С.* Финансы предприятий отраслей народного хозяйства: Учеб. пособие. — М.: Финансы и статистика, 1996. — 176 с.
12. *Найт Ф.Х.* Риск, неопределенность и прибыль / Пер. с англ. — М.: Дело, 2003. — 360 с.
13. *Петти У.* Избранные работы: Трактат о налогах и сборах. — М.: Ось-89, 1997. — 479 с.
14. *Петти У.* Экономические и статистические работы. — М.: Соцэкгиз, 1940. — 324 с.
15. *Рикардо Д.* Начала политической экономии и налогового обложения: Собр. Сочинения. — М.: Госполитиздат, 1955. — Т. I. — 216 с.
16. *Салига С.Я., Салига К.С., Ткаченко Є.Ю.* Управління формуванням прибутку: Монографія. — Запоріжжя: ЗЦНТЕІ, 2006. — 282 с.
17. *Самуэльсон П.Э., Нордхаус В.Д.* Экономика / Пер. с англ. О.Л. Пелявского. — М.: Вильямс, 2006. — 1360 с.
18. *Смит А.* Исследование о природе и причинах богатства народов. — М.: Ось-89, 1997. — Книга первая. — 255 с.
19. *Субботович Ю.Л.* Прибуток — регулятор господарської діяльності підприємницьких структур // *Фінанси України.*— 2001.— №12. — С. 81–84.
20. *Субботович Ю.Л.* Прибуток у господарській діяльності підприємницьких структур // *Фінанси України.*— 1999.— №12. — С. 39–46.
21. *Сэй Ж.-Б.* Трактат политической экономии. — М.: Изд. К.Т. Солдатенкова, 1896. — 273 с.
22. *Чемберлин Э.Х.* Теория монополистической конкуренции. — М.: Директ-Медиа, 2007. — 374 с.
23. *Шумпетер Й.* Теория экономического развития: Исследование предпринимательской прибыли, капитала, кредита, процента и цикла конъюнктуры / Пер. с нем. — М.: Соцэкгиз, 1992. — 684 с.

Стаття надійшла до редакції 11.06.2013.